

كلية الآداب

حوليات آداب عين شمس المجلد 51 (عدد إبريل – يونيو 2023)

<http://www.aafu.journals.ekb.eg>

(دورية علمية محكمة)

جامعة عين شمس

תפקידם של האלמנטים האמנותיים בחשיפת הרגשות הפסיכולוגיים בהצגה (גן ריקי) (עיון אנליטי)

هديل سلوان سامي السعدون *

جامعة بغداد - كلية اللغات - قسم اللغة العبرية

hadeelsalwan@colang.uobaghdad.edu.iq

- תקציר:

המחקר עוסק בנושאים ובתכנים שהציג אותם הכותב (דוד גרוסמן) במחזה שלו (גן ריקי) מנקודת מבטו האישית, באמצעות השימוש בסוגים מיוחדים של אלמנטים אמנותיים, כמו: (דיאלוג, דמויות, אירועים, זמן, מקום וקונפליקט). שהם חושפים הרגשות הפסיכולוגיים לדמויות הראשיות במחזה, שכולם ילדים.

הילדים ותפקידם בבניית הגיל החדש, היא הסבה הראשונה להתעניינות הסופר בג'נר הספרותי הזה, וניסיונו הזה מביא ליצירת טקסטים תיאטרוניים המופנים לילדים, שהם תמיד מגוונים בתוכנים שלהם.

מחזותיו של דוד גרוסמן ידועים בדיאלוג הריאליסטי שלהם, ובהשתמשותו בטקסטים הנאמרים על ידי דמויות בעלות עומק ריגושי נשקף על הבמה, לכן הנושאים החברתיים שלו עדיין נחשבים כרלוונטיים למציאות כשהם מוצגים על הבמה.

המחקר שלנו שופך אור על אחת מהמחזיות החשובות אצל דויד גרוסמן, (גן ריקי), שהוא מתאפיין בהצגה ריאליסטית לדמויותיו. גרוסמן מתחיל לעבור בהדרגה לתודעתם הפנימית של דמויותיו, על ידי דיונים ושיחות, ומאבקים של התרגשויות ורעיונות, דרך החזרה לעבר.

גרוסמן הפך את הנושא המרכזי של המחזה שלו (העומק הפסיכולוגי) למסלול של הצגה וסידור לכל האלמנטים במחזה, על ידי כל ילד מילדי הגן מתוך מעשיו ודבריו.

- מילות מפתח:

דוד גרוסמן – רגשות פסיכולוגיים – גן ריקי – אלמנטים אמנותיים

2022/5/26 תאריך الاستلام:

2022/7/8 תאריך قبول البحث:

2023/6/30 תאריך النشر:

- השיבות המחקר:

המחקר שלנו מתעניין בהשתקפות הספרות על גידולם של הילדים בדרך כלל, ומתעניין גם בחשיבות הסיפור התיאטרוני המכוון לילדים במיוחד, בגלל שהתיאטרון המכוון לילדים נחשב כאמצעי יעיל, המסוגל להשפיע על הצעירים, ומפונה למוחם ולחושים שלהם.

- שיטת המחקר:

המחקר שלנו משתמש בגישה אנליטית דסקריפטיבית שהיא מציגה את השפעת הטקסט הספרותי על תרבות החברה באמצעות ניתוח האלמנטים האמנותיים של הטקסט התיאטרוני במחזה (גן ריקי).

- מטרות המחקר:

- 1- במחקרנו הזה אנחנו מנסים להציג דרך חדשה העוסקת בספור המחזאי המשקף את תחושותיהם ורגשותיהם של הילדים (בעלי המצב רוח מסוים).
- 2- שפיכת האור על הסופר דוד גרוסמן ויצירותיו בתחום המחזה העוסקות בסוגיות של השתקפות חיי הילדים.
- 3- המחקר עוסק בהצגת מחזאי שדואג להיבט הפסיכולוגי של ילדים בצורה מיוחדת.

- מבוא :

המחזה הוא דרמה או יצירה ספרותית הכתובה בצורת שיחות, ונועדת על - פי - רוב להצגה על הבימה (אבן שושן, 1970, עמ' 360), המורכבת בדרך כלל משורות של דיאלוגים, או מונולוגים על ידי שחקן אחד או שחקנים רבים, ומיועדת ברוב המקרים לבוא לביטוי אמנותי כהצגה בתיאטרון.

המחזה העברי לפי מה שהוזכר על ידי גרשון שקד : הוא אחד הסוגים הנטושים ביותר בספרותינו . הרי סוג זה כולו חידוש בספרותינו, והיחיד שנוכל לומר עליו בהחלטיות, שאין לו אב בתקופת הטרומ - איטלקית. המוסרת הסיפורית ראשיתה במקרא, והמשכה במדרש והיא נמשכת והולכת בשינוי צורה (במקאמה ובסיפורי ספרות המוסר) בדורות מאוחרים. ואילו הניסיונות הראשונים במחזה העברי הנצו באיטליה במאה השש-עשרה. ואף ניסיונות אלה לא יצרו מסורת או שלשלת קבלה של יוצרים ויצירות . מאז המאה הט"ז וכתבו יצירות הרבה בצורה דומה (ומחזהו של יהודה סומו הוא היוצא מן הכלל המעיד על הכלל) אלא דיאלוגים ומונולוגים בין דמויות ורעיונות . ואף מחזות - כביכול אלה נוצרו תחילה טיפין - טיפין , עד שבאה תקופת ההשכלה , והטיפים נתרבו והיו לזרם איתן (שקד ג' , 1970, עמ' 9).

גרוסמן ביצירותיו מתייחס לחשיבות הסיפור בחיי העם, ומתאר כיצד יש לכל אחד סיפור משלו, אותו הסיפור שהוא מספר לאנשים האחרים שהוא פוגש ברחוב, או לאנשים שהוא רוצה להכיר אותם יותר טוב, ומשפיע על הפסיכולוגיה שלו . והספור הזה הוא על פי רוב, מסתובב על ילדות קשה, או על עלבון של החיים, ומתאר

הקשות המשתלבת עם הילדים כשהאחרים אינם מבינים אותם, וכשאף אחד לא שומע את הקול שהוא רוצה לתת לעולם.

- הסיפור התיאטרוני :

לפעמים רבים יש דמיון וגם יש הבדלים בין הסיפור למחזה מהצדדים הטכניים, מכיוון שהמחזה משתתף **משתלב** בהיבטים רבים עם הסיפור. אבל יש שינוי בצדדים טכניים בין המחזה לסיפור. אלה הם התנאים הטכניים שחייבים להיות בסיפור התיאטרוני, בנוסף לאלמנטים המביאים ליצירת האירועים וגם העלילה והקונפליקט, ולבסוף מסתיימים בפתרון (שושן, 1998). כל התנאים האלה מתגלמים בסיפור של (גן ריקי), שהוא אחד מיצירותיו של הסופר "דוד גרוסמן".

הסיפור התיאטרוני מתאפיין ביכולת הסופר בהצגת טרנספורמציה לדילוג ממלים לאירועים, שהם מתגלמים על ידי הדמויות. במלים אחרות הדרמטיזציה של הסיפור הופכת להצגת האירועים על ידי השחקנים ותנועותיהם, וגם כן דרך הפיכת הסיפור הקצר לסיפור תיאטרוני מוסיפה פופולריות לסופר ועוזרת לו להצגת עבודתו בקרב ההמונים והקוראים. ראוי לציין שהעלילה בסיפור התיאטרוני חייבת להופיע בצורה הגיונית והדרגתית ובנימוקים המקובלים על הנפש, כדי לסייע בשכנוע את הקורא. בסיפור של המחזה (גן ריקי) נוכל למצוא אירועים או בעיות בין אנשים, בלי סיבה הגיונית. זה מה שמתרחש במהלך האירועים, והיה לו תפקיד בולט במערכת האלמנטים ודרך התהוותם. למשל הדיאלוג בין הדמויות והעלילה היו באופן מודלי כמו שרצוי בתוך הדרמה התיאטרונית, שמתחילה בפתחה, ולאחר מכן השיא להגיע למשבר. במחזה (גן ריקי) יש שיחה בין אנשים בסיפור לבין מכלול אירועים, שעלולים להיות רגועים ואינם משפיעים על האירועים, וזה משפיע גם על העלילה עד שמגיעים האירועים לשיאם, והפכו הגורלות למסתבכים ושזורים זה בזה, וכאן מופיעה הבעיה הבסיסית שהסיפור מבקש לפתור או לדון ולהעלות לאחר מכן, האירועים ממשיכים עד שאנו מגיעים לסוף (سرحان, 2006).

מחקר זה בא במסגרת הדגשת חשיבות רבה שגילם אותה גרוסמן בסיפור המחזה שלו "גן ריקי", על סיפורה של "אחת הדמויות" שהוא העניק לה פרטיות רבה בטקסטים שונים, מתוך התאמצותה לקריינות בניתוח שיחות, באמצעות מסגרת של יצירת מושגים הקשורים לקבוצת נושאים, בצורה מדויקת, בהתחשב בכך שתורת היחסות היא העיקרון המקיף במחקרים שונים, וזה מה שנמצא בקרב הסטרוקטורליסטיים, שמחקריהם ביקשו להעמיק את הידע בהיבט זה של תיאוריות וטכניות הלימודים.

- תפקיד הפסיכולוגיה במחזה (גן ריקי):

המחקר עוסק בנושאים ובתכנים שהציג אותם הכותב מתוך יצירתו התיאטרונית "גן ריקי" בראייה משלו, ומבהיר את חשיבותו ותפקידו של הגורם הפסיכולוגי ביצירה הספרותית, וזה מצביע על כך שהפסיכולוג פרויד פנה

לספרות כדי להוכיח את תקפות התיאוריות שלו בפסיכואנליזה, אז הוא ניתח את תסביך ה"אדיפוס" דרך הספרות היוונית העתיקה (فضل الله، 2011، صفحة 92). כפי שפרויד השווה את עבודתו של הסופר עם עבודתו של הפסיכיאטר, ואומר בהקשר זה, כי הסופר אינו מחויב לנקוט בשיטה המדעית של הפסיכיאטר. לפיכך, הכותב יכול להתייחס לכל סוגיה פסיכולוגית, ולכתוב בה מנקודת מבטו הספרותית או האמנותית, ללא כל פגיעה בטיפולו בנושאים מדעיים מנקודת מבט אסתטית. לפי כך, המאמץ התיאורטי הזה של פרויד הותרר השפעה שאינה יכולה להתעלם בתרבות העכשווית (فضل الله، 2011، صفحة 92).

גרוסמן התייחס לחשיבות המחזה בחיים, ותיאר כיצד שלכול אחד יש לו את הסיפור המיוחד לו, שהוא על פי רוב סיפור על ילדות קשה, או על עלבון של החיים, עלבון שמתגלם באי הבנת ההורים למה שבתוך הילדים ואיך אף אחד לא שמע את הקול שרצו לתת לעולם (וישינסקי, 2020). דויד גרוסמן מתאר כיצד הוא עובד בהמחזה כזה עם הילדים ולטענתו, המחזה מאפשר לפתח שיח מורכב על הרגשות של הדמויות השונות (וישינסקי, משחק החיים - דיאלוג בטיפול ויצירה עם דויד גרוסמן וכתביו, 2020).

התיאטרון ממלא תפקיד פסיכולוגי חשוב, שכן הוא מסייע לשחרור מפחד, כעס ולחצים פסיכולוגיים שונים, ו"עוזר את הילד להיפטר מהעיסוק בעצמו ולשחרר את אישיותו מריכוז עצמי (שרוניאן, 9).

- דויד גרוסמן :

דויד גרוסמן נולד ב (25 בינואר 1954) בירושלים ועלה לישראל ב-1936. בילדותו ובנעוריו השתתף בקביעות בשידורי קול ישראל לילדים ככתב צעיר וכשחקן בתסכיתים. סיפוריו הראשונים נכתבו בהיותו סטודנט, המחזה גן ריקי (1988), ניסיון חד-פעמי שלו בתחום הזרמה, מתרחש בחצרו של גן ילדים וטווה מערכת יחסים דחוסה ומורכבת למדי בין גיבוריו, אף-על-פי שכולם בני ארבע. בצד היצירות של גרוסמן יש לציין כתריסר ספרים משלו לילדים רכים, שעלילותיהם מלאות הדמיון וההומור מתרחשות רובן ככולן במרחב הביתי והמשפחתי. ספריו של דויד גרוסמן תורגמו ליותר מעשרים וחמש שפות. הקוראה הראשונה שלו היא אשתו מיכל, 38, פסיכולוגית, נעימה וחייכנית. באחד מהראיונות הנערכו עם גרוסמן הוא אמר : "אנחנו עוסקים בתחומים קרובים: פסיכולוגיה וספרות משפיעים זה על זה. " בשניהם אתה מנסה לפענח אנשים והתנהגויות". (נגב, 1995)" לצד פן זה, ניכרת התעניינותו של גרוסמן במערכות יחסים משפחתיות, על אף שלא מדובר ברומן משפחתי קלאסי. הוא מעצב את הגרעין המשפחתי מפרספקטיבות מגוונות ומפתיעות, כך שהספר הוא שלב משמעותי בעיסוק של גרוסמן במיקום של פרט בתוך משפחה, ביחסי הכוחות המשפחתיים, ובאופן שבו היא עשויה להשפיע על נפשו של הדמויות, בנוסף להתעמקות מרהיבה בעולמו של ילד, בניסוח אבהות רגישה וקשובה, גרוסמן מעלה על נס את עצם מסירת הסיפור. השפה - והשפה הספרותית בפרט - מהווה צינור רגשי

של יחסים בין-דוריים וגם של עיצוב זהות אינדיבידואלית (שווימר, 2014). כל האירועים אלה שהיו בחייו של דוד גרוסמן היו הדוחף ליצירתו המחזה (גן ריקי).

- המחזה (גן ריקי):

המחזה (גן ריקי) של דויד גרוסמן נכתב אמנם בשנת 1988, והוצג לראשונה בתיאטרון המקצועי הישראלי תיאטרון הבימה, הצגת בכורה: 7 במרץ 1988, קופרודוקציה של תיאטראות הבימה וחיפה, 27 בפברואר 2001, והצגת בתיאטרון תמונע: 2013 (הולצמן, אבנר, 2022).

כמו שזכרנו לעיל גרוסמן כתב את המחזה לפני כעשרים ותשע שנים והוא הועלה בהבימה, בתיאטרון חיפה והבימה כהפקה משותפת, בתיאטרון תמונע ובהפקות בתי ספר למשחק (נוי, 2016).

המחזה מספר על תשעה ילדים בני ארבע, המגיעים מדי יום לגן, שם הם מנהלים מערכות יחסים מורכבות, חולמים וחלומות, מתכננים תוכניות, משתפים אחד את השני במחשבות וחששות – וגם משחקים. הם מתאהבים, הולכים לאיבוד ומתגלים מחדש, והכל מתוך תמימות ילדותית שרק מתחילה לפי סיפור לפקוח עיניים לעולם האמיתי (לקסיקון הספרות העברית החדשה).

בשנים האחרונות ההצגה הופקה במסגרות שונות, וכל פעם קיבלה פרשנות קצת שונה אך תמיד מעוררת עניין. לפי סיפור הילדים " גן ריקי " של דויד גרוסמן, בסיפור הזה מברר לנו הכותב איך הילדים מתנהגים בגן בהיעדרות ההורים, ועל מה הם משוחחים ביניהם ואיזה סודות משפחתיים הם חושפים בפני חבריהם. ואיך המבוגרים נראים בעיני ילדים בני ארבע, לפי ההצגה "גן ריקי" המוצגת על ידי סטודנטים שהם משחקים את הסיפור הזה על הבימה, לפי הסיפור המבוגרים לא מקשיבים להם, לא רגישים לצרכים שלהם, ובעיקר, מאוד מנותקים מעולמם. הילדים מצידם, מנסים לחקות את מעשיהם של המבוגרים.

הסיפור מאפשר לפתח שיח מורכב על הרגשות של הדמויות השונות. כמו כן מאפשר להמחזיז את הדמויות לסיטואציות אשר מוכרות להם מחייהם. בתוך כך, הסיפור גם מאפשר הזדמנות להתחזות הדמויות השונות, ולהבין את התוכן, ולטשטש את האבחנה הדיכוטומית בין רע לטוב.

משפטים שנזרקו ע"י המבוגרים מתעצמים אצל הילדים ויוצרים אימה ופחד שמנהלים את ההתרחשות בגן. הדרמה שנוצרת בעקבות כך מקצינה ומגיעה לשיא כאשר אחד הילדים נשכח לבד בגן לאורך לילה שלם. (תיאטרון תמונע בית ליוצרים וקהל). יש הרבה דברים שגרוסמן משקף בסיפור הזה דרך האלמנטים הבסיסיים שעליהם המחזה מבוסס.

הגיבורים בסיפור " גן ריקי " הם תשעה ילדים בני ארבע שנים והם בעלי אישיות שונות כמו להלן:-

נעם, נעמה, יואב, גילי, יפעת, רחל, ענת, דנוש ואיתמר.

- תפקיד האלמנטים האמנותיים במחזה (גן ריקי):

1- הדיאלוג :

דיאלוג הוא "חילופי דיבור בין שני אנשים או יותר" (ד. עלוש, 1985, صفحة 78) , ובמחזה הדיאלוג מייצג את הישות התאטרונית של הטקסט, ואת המרכיב העיקרי שעליו מבוסס המחזה בהצגה שלו. והוא אחד המרכיבים החשובים ביותר בבנייה האמנותית של המחזה, ומניע את המודרניזציה והפיתוח , במלים אחרים, הוא "הכלי המרכזי לבנייה האמנותית במחזה, וממנו נוצר המרקם שלו, והוא המעניק לו את ערכו הספרותי" (الشهاوي, 1991, صفحة 95).

על כך הדיאלוג מציג תמונה חיה של האישיות במסגרתה החברתית, והתרבותית והאינטלקטואלית, ומבהיר את ההבדלים הפסיכולוגיים והאינטלקטואליים בין הדמויות, ומעביר לנו את תחושותיהם ורגשותיהם.

לדיאלוג יש חשיבות בתיאטרון המוצג לילדים, יותר מחשיבותו בתיאטרון המוצג למבוגרים, בגלל שהסופר מעביר המחשבות מתוכו לילד כקורא או כצופה, וכדי להיות מסוגל לשלוט ביצירתו על מוחו של הקורא ולהשפיע עליו, על הסופר לקחת בחשבון שהשפה היא אמצעי ביטוי והבנה, והיא מבטאת רגשות ומחשבות, וגם היא התמונה הנשמעת והנקראת לכל שמתרחש בשכל כלנו. ועל כך הוא צריך לצייר דיאלוג ברמה הלשונית והאינטלקטואלית של הילדים. לפי (דר" פואד) " השפה במובן הכללי שלה היא האמצעי, הבסיסי לביטוי", והיא הכלי של הדיאלוג (الصالح, 1999, صفحة 101).

השפה שבה נכתב הדיאלוג היא נושא חשוב ושנוי במחלוקת של המבקרים. כי הם מאמינים שצריך לכתוב אותו בשפה תקנית קלה ופשוטה שמעלה את הרמה הלשונית של הילד, ורחוקה ממילים קשות או מוזרות שהילד לא מבין אותן, ומילים כאלה "מפריעות לתהליך הקבלה וההבנה" (الکيلائي, 1986, صفحة 60).

לדוגמה אנחנו רואים בדיאלוג של המחזה (גן ריקי), הסופר משתמש בשפה המאופיינת בקלילות ובפשטות, ומתאימה לקבוצת הגיל שאליה הופנו ההצגות הללו :

- יואב נעימה , יש לי סוד בשבילך .

- נעמה סוד ? כן! נעמה לא תספר לאף אחד !

- יואב אבל אם תספרי !

- נעמה נעמה לא !

- נועם תספר גם לי . אני באמת לא יספר לאף אחד .

[יואב מתהלך בחדר בהבעת מסתורין . נעמה ונועם אחריו]

- יואב יש לי כזה דבר , שלקחו אותי לרופא .

- נעמה אה . תמיד לוקחים אותך לרופא.

- יואב לא , זה דבר חדש .
 - נעמה בשביל החזרת ?
 - יואב לא , החזרת כבר נגמר ממזמן .
 - נעמה אז בשביל הבואש ?
 - יואב לא היה לי בואש ! היה לי סקרלטינה ! (גרוסמן, 1988, עמ' 14-15)
- שמנו לב , שבמהלך הדיאלוג הזה הכותב נוקט בשפה המאופיינת בפשטות וקלות, ולא יצאה מהמילון הלשוני שהילד מבין, הכותב השתמש במילים שהילד מכיר ומשתמש בחיי היומיום שלו, כמו למשל במלים (סוד , לא תספר , לוקחים , החזרת , נגמר , בואש , סקרלטינה), וכן הלאה.
- בדיאלוג של המחזה הכותב שם לב לשפה, והוא מתעניין גם בכל המאפיינים הטכניים האחרים של המחזה . דיאלוג טוב חייב להיות בעל תכונות מיוחדות שעל הכותב להשתמש בהן כדי שיוכל לשכנע את הנמען ברעיון שלו , ולהגיע אל המטרה הרצויה, ואם נסתכל על המחזה (גן ריקי) אנו מגלים שהדיאלוג שלו מתאפיין בכמה מאפיינים חשובים שהם מסייעים אותו להגיע בקלות לתחושות הילדים, מן המאפיינים האלה :
- הבהירות:
- בהירות הדיאלוג מביאה להבנת תוכן היצירה התיאטרונית, ולמימוש את מטרתה, באשר אחד התפקידים הבולטים של הדיאלוג שהוא "מבהיר את הרעיון הבסיסי, ומיסד את הוכחתו (باکثیر, 1984, صفحه 81) הדיאלוג ממלא את התפקיד שלו בדרך (הדמויות), שהוא חושף אותן בבהירות, ומקרב בין הטקסט לנמען, כי העמימות עלולה להפריע את הדילוג במיוחד אם הנמען הוא ילד, הסופר (דוד גרוסמן) מיצג את הדיאלוג במחזותיו בדרך פשוטה וקלה , והוא חושף במידה רבה של בהירות את המאפיינים של הדמויות במחזה (גן ריקי), ומצייר אותן בדרך מבדילה בין הטוב לרע, ודוגמא על הדיאלוג במחזה :
- [הילדים עוקבים בחרדה אחרי איתמר. הוא נוהם כדי להפחיד אותם . הם נרתעים . הוא צוחק צוחק מוגזם ורע . מהלך ביניהם כאריה בעדר . הם קפואים]
- גילי [בפחד] דנוש !
 - איתמר אין דנוש ! אין ריקי! רק אנחנו בעולם ! רק איתמר המלך!
 - גילי [ביבבה] אני רוצה הבייתה ...
 - איתמר אין בית ! כולם מתו לכם ! [לגילי] עכשיו אתה תהיה העוזר רק שלי !
 - גילי אתה עוד לא יודע להיות מלך ! אבל דנוש יודע להיות מלך בלתי להרביץ לנו !
 - איתמר אני גם ידע תיכף ! עכשיו שקט ! עכשיו ... עכשיו אתם צריכים ל...

תצעקו !

- [גילי , יואב ורחל צועקים רפות]

- [בשאגה] תצעקו !!! (גרוסמן, 1988, עמ' 78)

הדיאלוג בקטע הזה מסוגל לחשוף את המאפיינים הפסיכולוגיים של הדמויות, ולכן הוא מצייר לילדים תמונה ברורה של האכזריות (איתמר), שגורמת להם לפחד ממנו ולברוח ממנו ברגע שהוא נוכח, כאשר הוא צוחק ומהלך ביניהם כארייה), ואינם יכולים לסרב לו, גם אם פקודה זו מענישה אותם ללא סיבה, ולכן הדיאלוג היה ברור ומסוגל להציג את הרעיון של (איתמר), שהיא השליטה בילדי הגן.

• קיצור :

המחזה נשען על הדיאלוג האמנותי, המתאפיין בקיצור ובהתעבות, ונשען על מילים בודדות בעלות משמעויות רבות, והוא מבטא את המשמעויות במונחים תמציתיים ביותר (Mallah, 2022). ודוגמא על כך :

- גילי [נכנס לבימה בזהירות] דנוש ? אתה כבר באת היום ? [הולך בפחד אל מול הפירצה . מציץ ובורח . חוזר לאט] דנוש ? [בורח החוצה . נתקל ביואב שנכנס]

גילי יואב , אתמול , אחרי שאני הלכתי , אז דנוש הלך מהגן עם מישו ?

[יואב ממחר אל הפירצה , חמור סבר]

גילי [רץ לצידו] אולי אמא של דנוש כן זכרה לקחת מישו מהגן –

[יואב שותק] (גרוסמן, 1988, עמ' 61)

הדיאלוג בעמדה זו התאפיין בתמציתיות ובשימוש במשפטים קצרים. הכותב השתמש בחלק מהמילים המוצבות בסוגריים כדרך להסביר את מצב האישי ורגשותיהן,

" בזהירות ", " בפחד ", " לאט ". " , " לצידו " ו" שותק " .

כגון ("נכנס", " הולך ", " מציץ ובורח ") וכן הלאה, הביטויים האלה הם בעלי עומס ריגושי חזק, על אף שמילים וביטויים האלה באו מחוץ לדיאלוג, אך הם הפכו את הדיאלוג למלא בסוג הלשוני שמביע את האלימות והאכזריות .

• אובייקטיביות:

אחד המאפיינים שמצטיין בהם הדיאלוג של הכותב הוא האובייקטיביות, כלומר כל מילה בו חושפת אמת על רעיון המחזה, ועל האירועים והדמויות שלו, הרי הדיאלוג מתאפיין בבהירות הבעה, במידת הבנת הדמויות למטרות הרצויות (قشوة، 2006، صفحة 57). הדיאלוג במחזות הסופר חשף את עמדותיהן ותחושותיהן של הדמויות בהתאם לממדי האישיות, וטבע האירועים שנחשפו באמת, ודבריו היו כדוגמאות , כמו להלן:

[נכנסת נעצמה, מכונסת בעצמה]

- נעמה היא עוד לא נולדה לה ...
- גילי את ראית אולי בדרך את דנוש ואת נועם ?
- נעמה אבא של נעמה נורא מיהר היום . (שקד ג' , 1970, עמ' 67)
- איתמר [פתאום מבין , עוצר] מה , נולדה לך אחות , נעמה ?
- נעמה ואבא של נעמה סתם שיקר שהוא ראה שהיא שותה חלב מהציצי של אמא של נעמה .
- איתמר ולקחו אותך לראות אותה ?
- נעימה [נדכאת מאוד] לא הם כולם עכשיו במקום אחר , בבית - חולים שם , ונעמה לבד .
- איתמר אז של מי את תהיי היום ?

[נעמה שותק]

- איתמר של יואב ?
 - נעמה כן , אבל ליואבי יש כל יום חוג אחרי הגן .
 - איתמר לי אין חוג אף פעם .
 - נעמה ואבא של נעמה אפילו לא נתן לה נשיקה היום שנכנסה לגן ! (גרומן, 1988, עמ' 68)
- דיאלוג זה חשף את האירוע המרכזי שגרם לפחד של נעימה מאובדן הוריה, כלומר לידת (אחותה של נעימה) והמתח, החרדה והסערה הנלווים. והתחושה שלה שהיא אותה ילדה טובה ושבורה שאביה שכח עד שאמר. להתראות ונישק אותה, והכותב היה להוט שמוקד האירוע הוא לידת אחותה של נעימה, כאשר סינדרלה הגיעה לגיל בו מסירים ממנה האפוטרופסות, וזה הזמן להרוס את הילדים. צריך לשמר אותו. התנהגות הדמות כאן מיוצגת בצורה אובייקטיבית, והכותב היה להוט על כך; כי זה משקף את הרגשות של הילד, ככל שהוא צריך דמיון.

2- הדמויות:

הדמויות של המחזה הן "המנוע העיקרי של העבודה, שהוא יוצר האירועים שסביבם מסתובב השיח הנרטיבי " (خليفة، 2013، صفحة 104).

הן אחד המרכיבים החשובים ביותר ביצירה התיאטרונית, ובאמצעותן מציג הסופר את הרעיון, מציג את הנושא שלו, והדמויות מדברות ונעות ; כדי לצייר את האירועים, "הדמות היא שיוצרת את האירועים" . והיא מייצגת את הקשר הישיר בין היצירה התיאטרונית לבין הנמען (سرحان، 2008، עמ' 24).

בהסתכלות על המחזה של גרומן, אנחנו מוצאים שהוא הסתמך בבניית המחזה (גן ריקי) על הדמויות הראשיות והדמויות המשניות, והדמות הראשית היא הדמות שעושה מהפך ביצירה התיאטרונית שלו, החשובה בין הדמויות

היא, גיבור ההצגה, שהיא הדמות המרכזית שעליה מסתובבים האירועים, בעוד שהדמויות המשניות הן שמהוות את אוצר המילים של היצירה התיאטרונית. והן מחולקות לשני חלקים: הדמויות שתומכות בגיבור ועומדות לצידו, והדמויות שמתנגדות לו ומנסות למנוע ממנו להשיג את מטרותיו.

הדמויות במחזה זה מתאפיינות בכמה מאפיינים מהם :

- התגלות:

הכותב היה מתעניין שיהיו דמויותיו בהירות ונבנות לנמען. ומודעות לתוכן ההצגה התיאטרונית. הוא חושף את הדמויות, בבהירות, ומתרחק מעמימות, כדי לסייע בהשתלבות ובאינטראקציה עמהן. במיוחד בתחום החברתי, והממדים הפסיכולוגיים (باکثیر، 1984، صفحة 81). כמו שרואים בקטע הבא מהמחזה :

- רחל [מתחילה ליישר נוצותיה] ויהיה לך אסור להרביץ , ואסור לנשוך , וגם כן לא לצעוק , שלא יחשבו עליך דברים -

- [ענת , נעמה ויואב מתקרבים , נמשכים]

רחל וגם כן אתם יכולים להיות פה ולשמוע איך אני גננת כמו ריקי , ותמיד ילדים צריכים להיות נקיים , ולהגיד תודה ובקשה , ואם שואלים אותכם על הדברים הרעים בבית , אז צריכים להגיד שהכל זה בסדר (גרוסמן, 1988, עמ' 76)

כאן מתברר לנו שהכותב היה ברור במאפיינים ובמידותיהן של הדמויות, שכן אינטרס הסופר לצייר תמונה על הדמות, והממד החיצוני שלה, דרך הטקסט התיאטרוני. ראנו בטקסט שהבנו לעיל שרחל, הילדה המתגלמת בתפקיד ילדה בוגרת בתפקיד המורה ריקי, ודואגת על כולם. היא ילדה נקייה ומסודרת.

- ניגוד בין הדמויות :

חוסר הדמיון בין דמות לאחרת, והתאמת שמות הדמויות לפי התפקיד שהן ממלאות במחזה. היא תכונה ברורה אצל הכותב והיא מופיעה דרך דמויות הילדים במחזה הזה, שכן הסופר מצייר לכל דמות תכונות מיוחדות המשתנות משל הדמות האחרת , ונבדלות מהן בדיוק כמו שראינו בין הדמויות (דנוש) ו (נועם) . דנוש הוא גיבור חולם, רומנטי. הוא המנהיג שכולם מצפים לו, והוא אוהב לרוץ ולחפור ולמשוך אחריו את ילדי הגן בתור. כמו שראינו בדוגמה הבא:

- דנוש כל הזמן חפרת בלי להסתכל?

- גילי [מייבב] זה רק אתה עשית את החור שאסור!

- דנוש זה אנחנו יחד ...

- גילי רק אתה ! אתה תמיד עושה דברים ואני מסכים לך והם לא טובים ! אתה אף פעם עושה מה שאני רוצה והם כן טובים ! ותמיד אתה רוצה לדהור רחוק ותמיד אבירים ותמיד דברים שאין ! ואם אני רוצה לשחק קוביות ולגו אתה אומר שמשעמם ! (גרוסמן, 1988, עמ' 73)
- לפנינו דיאלוג המסביר את דמותו של הילד נועם, שכן הוא משחק את תפקיד הילד שלאף אחד לא אכפת להיות אתו, שלא רוצה אף אחד ישחק אתו. יש לו אח צעיר והוריו בלונדון. ואף אחד לא מתגעגע אליו, רק כאשר הוא נעלם לתוך ה" בור".
- נועים מנסה לרקוד איתה ומבקש ממנה לשחק אתו רגע לפני שהילדים באים כי הוא הילד הדחוי בחבורה.
- נועם [מצטרף בביישנות לריקוד שלה] נו- עם! נעמה , אולי תשחקי איתי היום קצת , רק עד שהילדים יבואו ?
- נעמה : עד שהם יבואו ודי?
- נועם ודאי ודאי . אני יביא...אני יביא...
- [נועם מחפש סביבו בבהילות משחק לשחק איתה . בעוד הוא ' מתכונן ' , נכנס לגן יואב , ניגש הישר לנעמה . נועם מתכווץ]. (גרוסמן, 1988, עמ' 13)
- הדמויות התאפיינו גם בצמיחה הגיונית, ובטרנספורמציה ההדרגתית ממצב אחד למשנהו, למשל, הדמות (נעימה), כפי שמוצג בדוגמה הבאה דמותה של הילדה (נעימה) במחזה הייתה אותו ילד עקשן שלעולם אינו מקבל אובדן.
- נעמה איזה מין משחק זה שנעמה מפסידה כל הזמן ?
- יואב מישהו מוכרח להפסיד!
- נעמה אז למה נעמה ? נעמה רצונה לנצח ! רק לנצח! . (גרוסמן, 1988, עמ' 35)
- לגבי הטקסט הבא מהמחזה, דוד גרוסמן מסביר לנו שהדמות "נעימה" החלה לקבל את כללי המשחק ולקבל את עונשה לאחר שהקשיבה לחבריה וניסתה להבין את כללי המשחק שלה ולא התעקשה על הטעות הזו, ואז לשנות את הדמות באופן הדרגתי הגיוני התואם את ההדרגתיות של האירועים במחזה .
- [דנוש] תנגע בנעמה ! תנגע בנעמה !
- דנוש ותלכי לעיגול ?
- נעמה אה - - -
- ענת תלך ! תנגע !
- [דנוש מושיט יד ונוגע . צווחת צהלה בקרב הילדים . נעמה קורסת נטולת חיים מרוב פחד . יפעת וגילי מוליכים אותה בצהלה אל העיגול . היא קפואה לגמרי] .

- **יואב ראיתם איך היא עשתה כמו שאני אמרתי לה ?** (גרוסמן, 1988, עמ' 37)

- **גיוון הדמויות:**

הגיוון הוא אחד המאפיינים החשובים ביותר שחייבים להיות נוכחים בדמויות התיאטרוניות כדי שהסופר יכול להציג את הגיוון האפשרי של הדגמים, וכדי למנוע את העמימות, והגיוון הזה היה בצורות רבות, מהן:

• **גיוון הדמויות בין עיקריות למשניות:** הכותב מייחס לחלק מדמויות המחזה תפקיד מרכזי הגורם לשינוי או תנועה במבנה האמנותי. בעוד לדמויות אחרות יש תפקיד משני שבאמצעותו הן יוצרות את אוצר המילים של היצירה התיאטרונית.

• **מגיוון הדמויות בין טוב לרע:** הכותב היה מתעניין לספק מודלים של דמויות טובות ושל דמויות רעות, כדי לברר את מידת יופיו של הטוב לעומת הרע. וזה מתגלם במחזה, למשל בדמותה של (נעימה), הילדה שלעולם לא תקבל כישלון, ודמותה של (רחל), הילדה האלגנטית המגלמת את תפקיד האם או המורה ריקי, המטפלת בילדים.

• **גיוון דמויות בין חיובי לשלילי:** במחזה (גן ריקי) הכותב מציג דמויות חיוביות, בעלות רצון המסוגלות לפתור את הבעיות ועומדות בפניהן, ולעומתן הוא מציג דמויות שליליות מציירות את המציאות מסביבו. דוגמה לדמויות אלו היא דמותה של יפעת, שהיא ילדה יפהפייה שניסתה לעזור לאחד הילדים כשניסו להציק לו.

- **רחל [נרתעת] אסור לי שיהיה ממני ריח של פיפי !**

- **יפעת בואן, אני ירחץ אותך .**

- **גילי אבל רק רחל יודעת לרחוץ בגן ...**

- **יפעת אני יודעת גם לרחוץ ! אני הכל יודעת !**

- **רחל היא לא ! [בהיסוס רב] אני ירחץ לו ...**

- **יפעת אבל יהיה ממנך ריח...**

- **רחל אני וענת נרחץ לו ! ענת , בואי תרחצי לי אותו !**

- **ענת אני עייפה .** (גרוסמן, 1988, עמ' 26).

בנוסף לדמויות החיוביות הללו, אנו מוצאים דמויות שליליות נוספות שהסתפקו בהן. העוול והדיכוי שנגרמו להם ללא ניסיון ולא יכולת לשנות אותם. דוגמה לכך הסכמת הילדים על העוול והדיכוי של איתמר, כשהוא הורה להם להכות את יפעת.

[רחל , באי - נעימות , נותנת לה מכה קלה ביד]

- **איתמר [משתולל בתערובת של סאדיזם וחרדה מפני עצמו] תרביצי לה חזק ! בבטן !**

- **רחל [ליפעת] את מרשה ?**

[יפעת מביטה בה בבוז. רחל שוב מכה בה חלש]

- איתמר זה לא מספיק ! ענת , תרביצי לה שתרביץ בה !

- רחל [נופלת] ענתח !

- ענת זה עכשיו מוכרחים .

- רחל אבל אנחנו היינו חברות כל הזמן !

- ענת אבל עכשיו עושים רק מה שאיתמר . [מרביצה בה] יאללה , תרביצי לה . (גרוסמן, 1988, עמ' 80)

(80)

3- האירועים:

המחזה הוא סדרה של אירועים הקורים בין הדמויות עצמן כדי להשיג את המטרה המבוקשת על ידי המחבר(حمدان، ۱۴۰۹ هـ / ۱۹۸۹ מ). במהלך המסע שעובר הכותב מיצייר אירועים כדי להשיג את מטרתו ולהציג את נושאו, עליו להדגיש על ההרמוניה של האירועים, במטרה לשכנע הילד הנמען.

האירועים בהצגה מחולקים לשני חלקים :

האירועים המרכזיים שעליהם מבוססת ההצגה, והאירועים המשניים שהם נובעים מהאירועים המרכזיים .

הכותב מעוניין לכוון את האירוע המרכזי לשרת את המטרה שלו. ובמיוחד בתיאטרון הילדים מוטב שיהיו האירועים מסוימים ומכוונים לדעתו של הילד. בהסתכלות על האירועים בהמחזה של הסופר (דוד גרוסמן), אנו מוצאים כי הוא הסתמך בבניית יצירותיו על אירוע מרכזי אחד, שממנו הסתעפו כמה אירועי משנה, אשר החלו למלא תפקיד חשוב בהשגת המטרה. האירוע המרכזי הוא שהילדים חופרים בור בגן :

- דנוש חור ! יש חור בגדר !

- גילי חור נורא גדול !

[שניהם מתרחקים מעט בחשש לאחור , יואב , צועק , בעיניו לנעמה המבוהלת]

- נעמה (כאוטומאט) יואב - , משוחרר , יואב - , יוצאים , ! פוס ! ! איך ! ! איך ! ! די !

- רחל אני אמרתי לכם שאסור לחפור ככה !

- דנוש [קצת מבוהל , אבל שולט בעצמו] יש שמה חור גדול ומאחוריו , אז יש שם חושך . (גרוסמן,

1988, עמ' 48)

וכך נמשכו אירועי ההצגה, שהם משרתים מטרת ההצגה, והשפיעו על יצירת אווירה של הרפתקאות, והעצמת אלמנט המתח, המושך את הילדים להצגה.

4- הזמן והמקום :

המקום בטקסט התיאטרוני הוא אחד מהאלמנטים היסודיים שלו, אשר מבוסס עליהם קיומו של המחזה במיוחד עם מרכיב הזמן, והדמויות והעלילה שהם קשורים זה בזה בצורה דרמטית, אמנותית, בקשר אסתטי, אינטלקטואלי ומשמעותי להוות הצורה הסופית של היצירה הספרותית התיאטרונית. המקום בטקסט התיאטרוני שונה מאשר בהצגה, כי לחלק מאוצר המילים של המקום בהצגה נוכח באופן סמלי, אקספרסיבי או אחר, מה שנותן לנמען הזדמנות לבנות משמעויות ולפתור את הצפנים. בעוד לגבי הטקסט, זה הרבה יותר מסובך, שכן כל תהליך הבנייה הדמיונית של המקום הוא שייך בנמען (أميري, 2020).

בדיבור על הזמן של המחזה אנחנו לא מתכוונים להצגה על תיאטרון, או התקופה ההיסטורית או הזמנית של העבודה, אבל אנחנו מתכוונים לרמות של הזמן שבהם מתחלקים האירועים בכמה מישורים כדי לגעת לתוצאה. זמן הוא אחד המרכיבים העיקריים של הטקסט והצגה תיאטרונית. תפיסת הזמן קשורה למודעות לממדים של המקום התיאטרוני שבו מתרחש האירוע (أميري, 2020).

המחזה שהאירועים והדמויות שלו מתרכזים על גיבור שהוא ילד מעוניין לציין את הזמן והמקום בצורה המתאימה לשלב הילדות. הילד קולט, בחלק מהמקומות שסביבו, כגון (הגן - הבית - הרחוב), וכדומה, כדי לעזור לילד לייצג את העובדות והאירועים, הוא מציין את הזמן והמקום בטקסט מפורש בתחילת כל סצנה. הוא תיאר את כיכר הגן שבה מתקיימים האירועים, ופתח בתיאור המקום כך:

חצר של גן ילדים . מגלשה אדומה , נדנדות חבלים , ארגז חול . ערימת צמיגים בנויה כמגדל . כמה מדפי עץ ועליהם קופסאות של משחקים . כדורים פזורים בגן , ערימות של סמרטוטים צבעוניים . בובות גדולות מושלכות .

בעוד אנו מוצאים שהסופר ציין את השעה בסצנה הראשונה של המחזה באופן הבא:

- **חצר הגן ריקה , ילד קטן בעל הבעת פנים לא נעימה , מפותחת . כשהוא מבחין שהוא הראשון שהגיע , הוא "משתחרר": מתחיל לשחק בצעצועים בזה אחר זה בלי יכולת לבחור .** (גרומן, 1988, עמ' 13)

כאן הגדיר הסופר את הזמן כתחילת היום, מה שמעיד על פיזור החושך, נוכחות אור שמש בהיר ורוגע התנועה.

5- הסכסוך :

סכסוכים ספרותיים (קונפליקטים ספרותיים), לפי רוב המבקרים: הם מה שהופכים את הסיפור הרגל לסיפור מעניין; אחרי הכל. סיפור על דמות הליכה בחיים ללא בעיה, ואולי לא עושה עבור נרטיב משכנע או מרגש. קונפליקטים ספרותיים יהיו בצורות וצורות רבות, ולפעמים יכולים לאתגר דמויות שונות. ישנם שני סוגים של סכסוך ספרותי: הסכסוך הפנימי והסכסוך החיצוני. הסוג הראשון הוא: הסכסוך הפנימי, הנקרא גם: "תו לעומת עצמי", הוא כולל בחירה או מאבק פנימי שצריך על הדמות הראשית להתגבר עליו. לפעמים הסכסוך הפנימי הזה

יהיה רגשות, כגון קנאה, צער, כעס, אומללות, ועוד'. הסוג השני של קונפליקט (סכסוך) ספרותי נקרא קונפליקט חיצוני. ניתן לחלק את הקונפליקט החיצוני לארבע קטגוריות בסיסיות: תווים לעומת תווים, תווים לעומת טבע, אופי (מול חברה, וכן תווים לעומת טכנול.

בחלקו של סיפור, הסכסוך הספרותי העיקרי מתגלה בדרך כלל בין התערוכה לבין הפעולה העולה של הסיפור, אם כי ניתן לגלות הרבה סכסוכים לאורך חלקים ארוכים יותר של סיפורת. הצורה של נרטיב כוללת בדרך כלל את העימות האולטימטיבי של הסכסוך הספרותי, ומגלה למי יהיה הנצח. הנפילה וההחלטה המפליגות חושפות את השפעתו של הסכסוך על הדמויות ועל עולמן – ולעתים גם על עתיד (Rahman, 2018).

כמו שכבר אמרנו הקונפליקט – באופן כללי – יכול להיות קונפליקט פנימי או חיצוני: ובתיאטרון הילד מופיע הקונפליקט החיצוני התואם למחשבתו וטבעו של הילד. מבחינה פסיכולוגית, הילד בגיל זה אינו מבין את הדמות המורכבת, או את הקונפליקט הפסיכולוגי שעלול להיווצר בתוך הדמות, כך יהיה הקונפליקט החיצוני ברור ומתפשט בהצגות לילדים. כפי שניתן לראות בטקסט הבא, הסכסוך החריף שהתחולל בין ילדי הגן.

- רחל וגם כן אתם יכולים להיות פה ולשמוע איך אני גננת כמו ריקי, ותמיד ילדים צריכים להיות נקיים.....

יפעת פפפ!!!! איזה גננת מטומטמת ריקי.

רחל אבל אסור לקלל בגן שלנו!. (גרוסמן, 1988, עמ' 76)

יואב הדבר אסור להגיד.

6- רחל אתם רעים! אתם פראים! אתם אף פעם לא תדעו איך להיות גדולים! אני ילך לקרוא לריקי שתעניש אותכם! (גרוסמן, 1988, עמ' 77)

Abstract**The role of artistic elements in revealing psychological emotions in the play (Gan Riki) (Analytical review)****By Hadeel salwan sami al-sadoon**

Our research sheds light on one of the most important aspects of David Grossman's play, "Ricky's Garden, גן ריקי," which is characterized by its realistic portrayal of characters. Grossman gradually moves towards the inner awareness of his characters, expressing their emotions and thoughts through conversations and emotional conflicts, referring to their past and rooted background. Grossman transformed the main subject of his play (psychological depth) into a presentation and arrangement of all the elements of the play in a way that expresses emotional nature more powerfully by each child in the garden. This is reflected in their actions and words, making Grossman's works suitable for study and always of interest to specialized researchers.

Keywords:

David Grossman - Psychological Reaction -Gan Riki - technical elements

- המקורות:-

- 1- אברהם אבן שושן. (1970). *המלון העברי המרכז* (المجلد 3). ירושלים: קרית-ספר.
- 2- אברהם אבן שושן. (1998). *המלון העברי המרכז*. ירושלים: הוצאת קרית ספר.
- 3- גרשון שקד. (1970). *המחזה העברי ההיסטורי בתקופת התחייה*. מוסד ביאליק.
- 4- ד"ר גרשון שקד. (1970). *המחזה העברי ההיסטורי בתקופת התחייה*. ירושלים: מוסד ביאליק.
- 5- דויד גרוסמן. (1988). *גן ריקי*. ישראל: הקיבוץ המאוחד.
- 6- דנה ויינשסקי. (7 3, 2020). הכנס משחק החיים: דיאלוג בטיפול ויצירה עם דויד גרוסמן וכתביו. בטיפולנט-הפורטל הגדול לשירותים פסיכולוגיים בישראל.
- גרוסמן התייחס לחשיבות הסיפור בחיינו, ותיאר כיצד לכולנו יש את הסיפור המכונן שלנו, הסיפור אותו אנחנו מספרים לאנשים חדשים שאנחנו פוגשים ברחוב, לאנשים שהיינו רוצים להכיר טוב יותר ובטח לפסיכולוגים שלנו. לרוב, זהו סיפור על ילדות קשה, על עלבון לא מנוחם, סיפור על
- 7- أ / عادل النادي. *مدخل إلى فن كتابة الدراما* (المجلد الطبعة الأولى). تونس: نشر وتوزيع مؤسسات عبد الكريم بن عبد الله.
- 8- إبراهيم حمادة. (1985). *معجم المصطلحات الدرامية*. القاهرة: دار المعارف.
- 9- إبراهيم فضل الله. (2011). *علم النفس الأدبي مع نصوص تطبيقية*. بيروت: دار الفارابي.
- 10- أبو زريق، محمد. (2003). *المكان في الفن* (المجلد ط 1). عمان: مطبعة السفير.
- 11- أحمد زلط. (1999). *مدخل إلى علوم المسرح*. مصر: دار الفضاء للطباعة والنشر.
- 12- أحمدنجيب الشهاوي. (1991). *أدب الأطفال علم وفن* (المجلد الطبعة الأولى). القاهرة: دار الفكر العربي.

- 13- خليل إبراهيم. (1994). *الرواية في الأردن في ربع قرن من 1968 – 1993* (المجلد ط 1). عمان: دار الكرمل للنشر.
- 14- د. لطيف زيتوني. (2002م). *معجم مصطلحات نقد الرواية*، ص ٧٤ مكتبة لبنان ناشرون (المجلد الطبعة الأولى). بيروت. لبنان. : دار النهار للنشر.
- 15- د. قاسم سيزا. (1986). *بناء الرواية: دراسة مقارنة ثلاثية نجيب محفوظ* (المجلد ط 1). القاهرة: الهيئة المصرية للكتاب.
- 16- د/ حمدان عبد الرحمن أحمد حمدان. (١٤٠٩ هـ / ١٩٨٩م). *مقارنة، الأجناس الأدبية دراسة تحليلية* (المجلد الطبعة الأولى). مصر: مطبعة الأمانة.
- 17- دليلة شقرون. (2001). *المأساة في شهر زاد الحكيم*. تونس: دار محمد علي.
- 18- سعدي د. علوش. (1985). *معجم المصطلحات الأدبية المعاصرة*، ص ٧٨، (المجلد الطبعة الأولى). بيروت: دار الكتاب اللبناني.
- 19- سمير سرحان. (2006). *دراسات في الأدب المسرحي*. القاهرة: مكتبة غريب.
- 20- سمير سرحان. (2008). *دراسات في الأدب المسرحي*. القاهرة: دار غريب للطباعة.
- 21- سمير قشوة. (2006). *مسرح الطفل الحديث* (المجلد الطبعة الأولى). دمشق: دار الفرقد للطباعة والنشر والتوزيع.
- 22- شكري عبد الوهاب، الدولية. (2007). *النص المسرحي (دراسة تحليلية للأصول)*. القاهرة: مؤسسة حورس.
- 23- عبد الصاحب إبراهيم أميري. (سبتمبر، 2020). *النص المسرحي...الزمان والمكان في النص المسرحي (الحلقة: 16)*. *الفرجة للفنون العربية*.
<https://www.alfurja.com/?p=38763>
- 25- علي أحمد باكثير. (1984). *فن المسرحية من خلال تجاربي الشخصية*. القاهرة: دار مصر للطباعة.
- 26- علي خليفة. (2013). *مسرح الطفل، البناء والرؤية* (المجلد الأولى). الاسكندرية: دار الوفاء لدنيا الطباعة والنشر.
- 27- فؤاد على حارز الصالحي. (1999). *دراسات في المسرح* (المجلد الطبعة الأولى). الأردن: دار الكندي للنشر والتوزيع.
- 28- فوزي الديمسي. (5، 9، 2012). *استطلاع حول أهمية المكان في العمل الأدبي. الدولية، جريدة الزمان*، العدد 4296. تم الاسترداد من <http://www.alefyaa.com/?p=3933> : بآתר.
- 29- نجيب الكيلاني. (1986). *أدب الاطفال في ضوء الاسلام* (المجلد الطبعة الأولى). بيروت: مؤسسة الرسالة.

- המקורות של האינטרנט:-

- 1 - Asst. Prof. Asmaa Abdel Karim Abdel Rahman. (2018, 4 30). *סכסוך הדמויות ביצירותיו הסיפוריות של יעקב שטיינברג*. *Journal of the College of Languages*, 19.
<https://jcolang.uobaghdad.edu.iq/index.php/JCL/article/download/255/177>
- 2 - אילת נגב. (1995). *דויד גרוסמן: אני חי כאילו מחר אמות*. (פרויקטבן-יהודה)
<https://benyehuda.org/read/30005>
- 3 - בלהה רובינשטיין. (2001). *שירים ומה שביניהם: על משוררים ושירים*. "יהודה ליב גורדון (1830-1892)", *חלק א - עמ' 14*.
- 4 - דנה וישינסקי. (07 03, 2020). *משחק החיים - דיאלוג בטיפול ויצירה עם דויד גרוסמן וכתביו. טיפולנט הקהילה המקצועית*. (דנה וישינסקי, המאור) טיפולנט.
https://www.betipulnet.co.il/particles/Dialogue_in_therapy_and_creativi

- 5- הולצמן, אבנר. (10 בנובמבר, 2022). לקסיקון הספרות העברית החדשה. (עורך אחראי: יוסף גלרון-גולדשלגר)
<https://librar.theohiostateuniversity.edu/>
- 6- חברת סימניה - המלצות ספרים אישיות. (2006-2020).
<https://simania.co.il/authorDetails.php?itemId=3793>
- 7- חיים נוי. (15 02, 2016). תיאטרון. ביקורת: "גן ריקי" - מחזהו של דוד גרוסמן. בית צבי.
<http://www.academics.co.il/Articles/Article87927.aspx>
- 8- יותם שווימר. (25 01, 2014). ידיעות אחרונות ynet. נופל מחוץ לזמן: דויד גרוסמן בן 60.
<https://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-4480277,00.html>
- 9- לקסיקון הספרות העברית החדשה. 'גן ריקי' של דויד גרוסמן: פרוזאיקן כותב מחזה. יוסף גלרון-גולדשלגר.
<https://library.osu.edu/projects/hebrew-lexicon/01562001.php>
- 10- מחזה. (19 בנובמבר, 2020). 14 11, 2021, wikipedia: <https://he.wikipedia.org/wiki>
- תיאטרון תמונע בית ליוצרים וקהל. תיאטרון. גן ריקי. תל אביב.
 ArticleID=2622&<https://www.tmu-na.org.il/?CategoryID=166>
- 11- <https://www.tmu-na.org.il/?CategoryID=166>
[y.osu.edu/projects/hebrew-lexicon/00205.php](https://www.tmu-na.org.il/?CategoryID=166)
- 12- Judy Mallah. (9 يوليو, 2022). خصائص الحوار المسرحي. المرسل.
<https://www.almrshal.com/post/1208573>
- 13- <http://alantologia.com/blogs/14752>